

BÁNYAI ÉVA: TÉRKÉPZETEK, NÉVTÉRKÉPEK, HATÁRIDENTITÁSOK. KOLOZSVÁR, KORUNK, KOMP-PRESS, 2011.

Bodor Ádámnak már első novellái szenzációszámba mentek, s szinte azonnal egyfajta holdudvara is támadt, már akkor követői (olykor utánpótlás) akadtak, „iskolája” alakult. Pedig Bodor afféle igazi magányos farkas, egyike azoknak, akik a legkevésbé a külső, járulékos hatásokra építenek, ő a maga mondandóját fogalmazza meg, akkor és olyan ritmusban, ahogyan ezt belülről szükségesnek érzi: alkatánál fogva idegen tőle a mesteri póz. Az első írások megjelenése óta eltelt időben talán tisztábban látszik, hogy kik és miben rokoníthatók vele, kikkel közősek a témái és/vagy a stílusa, a világértelmezés módja, kik gondolják, szövik tovább a hálót. A téma, a stílusjegyek hasonlóságához a látásmód is szervesen odatarozik a „posztbodorianus áramlatokban”, ahogyan Bányai Éva nevezi Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond, Vida Gábor elemzett műveit, illetve a „másságban utazókat”, ahogyan Selyem Zsuzsa és Demény Péter ide sorolt írásai alapján címkézi e szerzőket. A látás- és láttatásmód rokonítja őket, egyfajta lidérces-varázslatosan megszállott világ ábrázolása az egyesítő erő. Ez a legkevésbé sem „csinált” világ, sem elemei, sem egésze nem erőltetett, hanem a maga abszurdításában a legföldhözragadtabb módon reális, egy ilyen világszeletet mutat be. Bodor írásművészetének azok a rokonai, akik a diktatúra Erdélyének, Romániájának, Kelet-Európájának a hangulatát ily módon keltik életre, jelenítik meg. Megteremtnek egy olyan írásmódot, amely univerzális, mégis nagyon sok kifejezetten partikuláris elem jellemzi: „olyan szavak, fogalmak, idiómák vannak a szövegbe helyezve, amelyeket többnyire csak a román nyelvet ismerő vagy Romániában (de legalább Kelet-Európa valamelyik diktatúra által uralt országában) szocializálódott olvasó érthet (jálézar, iskolai karszám, iskolásing, sántier, a pártaktivisták gyerekei a 3-as iskolába járnak, a jehovista gyerekek nem lehetnek pionírok, elvették a villanyt, osztnak valamit, tartja a sorát stb.)” (153–154.)

Bányai Éva ehhez a világábrázoláshoz, talán e világhoz magához keresett és talált egy kulcsot, amely egyszerűségében nagyszerű, ugyanakkor nagyon is komplex ahhoz, hogy a legsokoldalúbban tudja dekódolni ezt a világlátást, világábrázolást, ezt a tematikát és a hozzá rendelt nyelvi bravúrt. Azt sikerül megrajzolnia, „hogyan kap konstitutív szerepet – a megnevezés, a másság/idegenség kérdéskörén keresztül – a térbeágyazottság és az ennek következtében – az állandó létrejövés és megszűnés kettősségében – nehezen meghatározható határidentitás a különböző nyelvek és kultúrák határán, a kultúrák közelségben konstruálódott prózaszövegekben. E szempontra figyelve a vizsgált irodalmi szövegek recepciójának határhelyzete, kettőssége is nyilvánvalóvá válik, hiszen a felbukkanó földrajzi nevek olyan névtérképet eredményeznek, amelyek referencializálhatóvá teszik olvasatukat, ám ugyanakkor e szövegek mindvégig hangsúlyozzák irodalmi medialitásukat, nyelvben teremtetségüket.” (5.)

A Bodor-féle létértelmezés kulcsa a határ érzékelése, a folytonos határon és a között levés élménye. „A határlét, amely által a közönség térbelisége artikulálódik, új identitásforma megteremtésére ad lehetőséget.” (6–7.) „Ez a határlét – átjárhatatlanságából és fenyegetettségéből is adódóan – abszurd helyzeteket szül, abszurd tudatot teremt, elválaszt és összeköt, többféle kultúrát és mentalitást ütköztet.” (26.) Ugyanakkor, idézi a Maurice Merleau-Pontyra hivatkozó Faragó Kornéliát Bányai, „a tér nem egy olyan közeg, amelyben elrendeződnek a dolgok, hanem médium, amely által elrendeződnek a dolgok”,¹ „a területet ruházzák fel dinamikus jelentésekkel, bevonva azt az általános keletkezés-levés történetébe, a határok átrendeződésének, kimozdulásának, elbizonytalanításának, szertefoszlásának forgatagába.”²

A geopoétikai elem Bodor esetében nem jelent könnyű és olcsó besorozódást és besorolhatóságot egy (mégoly nemes elvekre alapozott) ideológiai meghatározottságú irodalmi keretbe: „Bár a régió általi determináltság bontakozik ki az írások nyelvi-tematikai összefüggéséből is, a Bodor-próza ellenáll a kategorizálási konstrukcióknak, nem sorolható be a kisebbségideológiai alapon létrehozott diskurzusok egyikébe se, legfőképp a transzszilvanizmus új keletű, hetvenes évekbeli folytatásának konstrukcióiba nem, amely »előír« kánonként is működött.” (22.) Bodor Ádám szövegei ellenállnak az olyan olvasóknak és értelmezőknek, akik rövidítéseket, rövidebb utat keresnek, akik a gyors és boldogítóan egyszerűsített megoldásokat szeretik. Nagyon specifikusan regionális, ám nem partikulárisat, hanem nagyon is egyetemeset szeretne elmondani e lokális sajátosságok közepette. Erről mondja Szirák Péter, az egyik olyan, e kérdéskörrel bővebben foglalkozó értelmező, akire Bányai hivatkozik: „az irodalmi beszédformának az a módja, amely színre viszi a sajátjának az idegenben és az idegennek a sajátján való dialógusát. Ezzel lehetővé teszi a nyelvi és kulturális határok és identitások problémájának, a periféria és a centrum dialektikájának újraértését.”³

Bányai Éva a térképzetek elemzése kapcsán regisztrálja a Bodor-szövegekben jelenlévő utazás és úton levés vonulatát, s Faragó Kornéliát idézi, aki szerint „Az út igen különleges térélmény, nem hely, hanem kereső mozgás. Ezért a tér többek perspektívájából is az út alakját ölti.”⁴ Az útra készülés, útra kelés vagy megérkezés Bodor szereplőinek jellemző foglalatossága: a térben való mozgás, az aktuális léttér viszonylagossága, annak kontextusából való kiszakadás, kiszakíthatóság – akár a halál árán – egy tágabb és ugyanakkor szabadabb szférába kerülés lehetőségét rajzolja fel. A Bodor-szereplők esetében ez a mozgás, akár valós, akár vágyott, maga az állandó változás, azaz egyfajta kibújás, kitérés az önazonosság rögzítése, leragadása alól. Így összegzi ezt Bányai: „Az út, az utazás megkonstruálja a teret, az út térré válik, egymásra viszonyítottságuk, kölcsönhatásuk eredményeként a tér pedig úttá. Az állandó mozgásban, elmozdulásban rögzíthetetlené válik az (ön)azonosság. Az utazás horizontális áthelyeződés, térbeli elmozdulás a rögzített biztosból a rögzít(het)etlen bizonytalanba. A hely, a tér nem nyújt biztonságot, a ki- és megismerésre való vágy hajtóereje permanens utazást indukál, de az állandó mozgás, utazás miatt a megismerés sem lehet végleges. Ez a(z) egy) helyben való utazás egyrészt az önmagát és a »végső célt« kereső utazó értelmetlen voltát is megidézheti, a kiútatlanság és végpontnélküliség hiányában, amely a helyet-teret is reprezentálja. A fix, rögzített, biztos, lokalizálható pontnak a hiánya indukálja a kötelező mozgást, az ide-oda vándorlást.” (33–34.)

A másik izgalmas kérdés, ami a Bodor-próza terét és az azt benépesítőket egyaránt jellemzi, a már jelzett határoké, magáé a határon lété. Bányai első fejezetének, amelynek a Térképzetek geokulturális közegben címet adta, utolsó részét szenteli ennek e sommás címen: A határ mint identitás. „A határlét állandósult köztes létet eredményez, a közönség térbelisége artikulálódik általa. A közönség az úton-lét metaforája is, amely két vagy több határ átlépése, a határok közötti mozgás állandósulása.” (37.) „A határlét közönségének tartományában artikulálódik az útonlét.” (38.) „A különböző kultúrák, mentalitások és nyelvek határvonalán, érintkezési

pontjain megtörik az azonosság, a köztük levő különbözőségek és hasonlóságok, sajátosságok és eltérések határmezsgyéjén, a közöttiség terében elbizonytalanodik, relativizálódik az identitás rögzíthetősége. Az interkulturális határtérben kétségessé válik bárminek a pontos meghatározása, stabilizálása. Ez válik értelmezhetővé az identitások vizsgálata során is, amelyek a közöttiségben határidentitássá válnak.” (38.)

A határidentitás és egyáltalán az identitás kérdését Bodor Ádám regényeinek névtérképe című fejezetében járja körül Bányai Éva, itt is kiváló érzékkel elemezve mind a névadás, mind a névesztés eseteit, a név- és birtokviszony összefüggéseit, a nével való azonosulás folyamatát, ugyanakkor a nevekben – mind a személy-, mind a helynevekben – megjelenő multikulturalizmus valóságát kontextusba is helyezi politika- és társadalomelméleti összefüggések felkutatásával és felmutatásával. Rámutat, hogy Bodor ebben is eltér a megszokott értelmezéstől, kontextustól: „A politikai és társadalomelméleti diskurzusokban leginkább pozitív előjelű multikulturalizmus e szűkebb tájakra, régióra jellemző abszurditását emelem ki, többek között azért, mert a modern és posztmodern társadalmakban a multikulturalizmus az idegenek, bevándorlók, menekültek érkezésével, letelepedésével és problémáival konstruálódott meg, ellenben a Bodor-próza regényeinek feltételezett és a lokalizáló olvasatlanságok által körvonalazható régióterében a különböző, a Bodor-szövegekben megjelenő nációk ősidők óta együtt, pontosabban egymás mellett, de egymásra hatva, valamilyen szinten összefonódva élnek.” (20–21.) Bodor ebben sem egyszerűen besorolható, sajátos látásmódja és ábrázolási technikája miatt, amely azonban e kérdéskörben a régió sajátosságait jeleníti meg. Érdeme talán pont az, hogy Bodor teljes természetességgel mint a lét velejáróját mutatja meg ezt a helyzetet, ezt az állapotot, ezt az adottságot. Így hát a korábban jelzett nyelvi sajátosság ezzel egészül ki, talán nehezítve a befogadást azok számára, akiknek ez a világ újnak hat, de ugyanakkor azzal a természetességgel, amely egy kisebbségi és kisebbségrendű komplexusoktól mentes, teljes jogú európai állampolgár sajátja (de akit ez az egész kérdéskör ilyen megközelítésben nem foglalkoztat). Ez is különleges és szívmengető sajátossága a Bodor-prózának, amely egy sorba állítja Franz Hodjakkal, Herta Müllerrel és mindazokkal, akik ezek közül a kelet-európai diktatúrákra jellemző elemek közül inspirálódnak, ezeket az élményeket emelik be az egyetemes irodalomba anélkül, hogy bármilyen európai vagy világirodalmi kánon előírásainak akarnának megfelelni, vagy mert nem teszik, ezért kicsire húzva magukat, folytonos hajlongással kérmének bocsánatot.

A multikulturalizmus egyébként is a társadalmi identitások konstrukciójában a modernítésra jellemző homogenizáló stratégiák ellenében fogalmazódik meg, „azok elnyomó vagy elégtelen voltából kiindulva a hangsúlyt a különbségekre helyezi”.⁶ A multikulturalizmus „veszélyként, fenyegetésként értelmezi a kultúrák találkozását, a kulturális sokszínűséget. A multikulturalizmus, bár gazdagíthatja az életforma-kínálatot, magatartásmintákat, szerepeket, növelheti a kreativitást, ugyanakkor bizonytalanságot, félelmet, sőt agressziót kelthet a saját vagy a másik csoportban, főleg élesedő (individuális vagy csoport) versenyben. [...] A multikulturalizmus elkülönülő kultúrák együttélése, együttlétezése, de nem dönti el, hogy milyen a kapcsolat, viszony közöttük.”⁷ Elvégre „mindegyik kultúra arra alapozódik, hogy kettéosztja a világot: kijelöl egy belső teret (ez a »miénk«) és egy külsőt (ez az »övék«)”.⁸ A Bodor-világban a sokszínűség adottság, nem egymás ellen állított, állító verseny vagy veszély, csupán a kövekkel egyidős, talán a génekbe kódolt valóság.

Bodor Ádám, a „magányos farkas”, és azok, akiket Bányai Éva mint rokon jegyeket mutató szerzőket megnevez, nemcsak a besorolásnak állnak ellen, a táj- és névadás okán egyébként könnyen ráhúzható transzilván kalap alól bújnak ki, de a mitizálás alól is. Vagy talán úgy lehetne kompromisszumkészebben megfogalmazni, hogy saját Transylvania-mítosz születik Bodor műveiben, ahol a határlát adta kívülállás, az ironikusnak ható (ál)küldetés-történetek, a kelet-európai sajátosságként megjelenő, szintén mítosztalan, mítosztalanított ortodoxia és ortodox hatás konstitutív elemek, a posztmágikus prózastílust hozzák létre.

Végül, de nem utolsósorban el/ki kell mondanom, amit a recenzióban ugyan igyekeztem féken tartani, a kritikai megközelítéshez szükséges távolságot megtartva, ám az értelmező attitűdön talán át-átsütött, hogy a kritikusként ritka szellemi élvezetet nyújtott ez a tanulmánykötet, izgalmas, lebilincselő olvasmányt jelentett. Bár bonyolult, filozófiai iskolázottságot is feltételező szintek, gondolatok, szakkifejezések jellemzik Bányai Éva tanulmánykötetét, mindezt otthonosan kezeli, ettől és írásmódja gördülékenységétől könnyed a szövege. A látszólag egyszerű kulcsra járó Bodor-szövegek (és a többi elemzett mű) zárja inkább olyan, mint egy hatalmas, igen régi, mívés ajtóé: csak az elemzett szövegben megnyilvánulóhoz hasonló mesterségbeli tudással és az ebből eredő cizelláltsággal lehet megfelelően finomra reszelt kulcsot készíteni hozzá. Bányai Éva elemzése ugyanakkor úgy vezet be e varázsvilágba, hogy erőszak nélkül tárulnak fel egyre mélyebb rétegek anélkül, hogy a kritikára sokszor jellemző varázstalanítás megtörténne.

JEGYZETEK

1 Faragó Kornélia: A tér geofilozófiai interpretációja. In: uő: Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2001, 7–8.

2 Uo. 9.

3 Szirák Péter: A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban. In: Görömbei András (szerk.): Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen. Debrecen, 2000, 54.

4 Faragó Kornélia: Szituatív térszerkezetek. A dinamikus-poláris formáltság. In: uő: Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2001, 131.

5 A fogalom meghatározását ld. Feischmidt Margit: Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In: uő (szerk.): Multikulturalizmus. Budapest, Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 1997, 10.

6 Feischmidt Margit: Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In: uő (szerk.): Multikulturalizmus. Budapest, Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 1997, 7.

7 Kiss Gabriella: Multikulturalizmus – korunk alapszava? In: uő (szerk.): Multikulturalizmus. Debrecen, KLTE Szociológiai Tanszék, 1997, 25.

8 Jurij Lotman: A szűzsé eredete tipológiai aspektusból. In: Szitár Katalin (szerk., ford.): Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, kultúra és a történelem szemiotikája köréből. Budapest, Argumentum, 1994, 97.

Kategoria: Téka

Denumire autor: Bodó Márta

Látó Szépirodalmi Folyóirat